

Received 01.07.2024	Review	JOTS
Accepted 09.07.2024		8/2
Published 20.07.2024		2024: 384-394

Elverskog, J. A History of Uyghur Buddhism. New York: Columbia University Press, 2024, pp. xv+296. ISBN: 978-0-231-21525-1

Hasan İSi*

Trabzon University (Trabzon/Türkiye)

E-mail: hasanisi21@yahoo.com.tr

Budizm, Çin Dinleri ve Tibet Kültür Tarihi başta olmak üzere, ağırlıklı olarak İç ve Orta Asya'daki gibi inanç sistemleri üzerine çalışmaları bulunan Johan Elverskog, günümüzde daha çok Budist sahayla ilgili ortaya koyduğu eserlerle bilinmektedir. Geneli Budist karakter taşıyan bu eserler, Buddha dininin Hindistan, Çin, Moğol ve Uygur ülkelerindeki serüvenini ortaya koymaktadır. Elverskog'un çalışmaları arasında yer alan *A History of Uyghur Buddhism* (2024) ve *Uygur Buddhist Literature* (1997) adlı eserler ise doğrudan IX.-XIV. yüzyıllar arası Türk Budizmi'ni ele alan çalışmalardır. Bilindiği üzere, Manihaizm ve İslam diniyle birlikte asırlarca benimsenen Buddha öğretisi, Eski Türk inanç kültürü noktasında kapsamlı bir yazılı mirasın varlığından bizleri haberdar etmektedir. Nitekim Elverskog *Uygur Buddhist Literature* (1997) adlı çalışmasında Eski Türk inanç sistemlerinden Budizm ile ilgili metinlerden bahsetmekte, ilgili çalışmada basılmış Budist Uygur metinlerinin tam bir envanteri ve bu metinler üzerine yapılmış çalışmaların bibliyografyası verilmektedir. Çalışma, Uygur harfli Budist el yazmalarının bulunduğu yerlerle ilgili o dönem için güncel bilgilerin verilmesi, metin özetleri, baskı türleri gibi hususlar yönünden ayrıntılı ve sistematik bir eserdir.

* ORCID ID: 0000-0001-7269-3596.

Elverkog'un Türk Budizmi üzerine diğer bir çalışması ise eldeki tanıtma yazısına konu olan *History of Uyghur Buddhism* 'Uygur Budizmi Tarihi' (2024) adlı eserdir. 2024 yılında Columbia University Press'ten çıkan ilgili çalışma, literatürde şimdiye değin dağınık hâlde bulunan *Uygur Budizmi Tarihi* üzerine derli toplu bir inceleme niteliğini taşımaktadır. Bu alışma, genel olarak IX.-XVII. yüzyılları kapsayan Uygur Budizmi'ni hem toplumsal (politika, ekonomi) hem de inanç noktasında ele almasıyla dikkat çekmektedir.

Çalışmanın içeriği şu şekildedir:

Görseller Listesi (s. ix-xii)

Teşekkür (s. xiii-xiv)

Giriş (s. 1-4)

1. Budist Olmak (s. 5-39)

2. Budist Politika (s. 40-65)

3. Budist Ekonomi (s. 66-91)

4. Uygur Budizmi (s. 92-134)

5. İslam'a Geçiş: Müslüman Olmak (s. 135-169)

Sonuç (s. 170-174)

Notlar (s. 175-227)

Kaynakça (s. 229-265)

Dizin (s. 267-278)

Çalışmanın iskeleti beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her biri, birbiriyle bağlantılı olup Uygur Budizmi'ni her yönüyle aktarmada öneme sahiptir.

Uygur Budizmi'nin tarihî serüvenini yansıtan ve eldeki yazıya konu olan eserin bölümlerine detaylıca bakmakta fayda vardır. Öncelikle ilgili eser, Çin devleti tarafından katledilen Modern Uygur Edebiyatı yazarlarından Perhat Tursun'un *Arka Sokak* adlı romanından bir alıntıyla başlar. Elverskog, Çin zulmüne karşı verilen mücadeleye atıfta bulunmaktadır. Sırasıyla Giriş Bölümü'ne kadar alışma, *İçindekiler*, *Görseller Listesi* (s. ix-xii) ve *Teşekkür* (s. xiii-xiv) kısımlarından oluşmaktadır.

Eserin Giriş Bölümü (s. 1-4) Ahmet Refik Altınay'ın *Târih-i Umûmîsi*'nden alıntılanan pasajla başlar. İlgili pasajda, Türkler ve Moğolların aslında dindar halklar olmadığı, Türklerin tabiatına en uygun dinin Buddha inancı olup kendilerinin düşünce ve mizaç yönünden Budizm'e yakın oldukları söylenmektedir. Giriş Bölümü'ne bakıldığında, bugün her ne kadar Uygurlar ağırlıklı olarak Müslüman olsa da, geçmişte çoğunun Budist olduğu, kendilerine asırlarca Buddha dini doğrultusunda maddî ve manevî refaha dayalı dinî bir yaşam inşa ettikleri, dahası Buddha dini doğrultusunda inanç kültürlerinin en parlak dönemlerini XIII.-XIV. yüzyıllar arası yaşamaları neticesiyle Orta Asya'da hem yazılı hem de görsel sanat noktasında birçok eser ortaya koydukları ifade edilmektedir. Doğaldır ki, yaşanan çağın siyasî ve dinî hareketleri gereği zamanla etki alanı genişleyen ve gittikçe güçlenen İslam karşısında Uygurlar direnememiş ve netice itibariyle çoğu Uygur, Budizm'den vazgeçip İslam dinine geçmiş; bu doğrultuda Budizm'in benimsenişiyle asırlar boyu süregelen inanç kültürünün izleri yok edilip İslam dini doğrultusunda yeni bir inanç kültürü ortaya konmuştur (s. 1-2).

Giriş Bölümünde zikredilen genel bilgilere ek olarak Elverskog, XIX. yüzyılda Avrupalılar tarafından başlatılan araştırma gezilerine değinmektedir. Burada asıl dikkat çekici olan Batılılar tarafından gerçekleştirilen keşifler neticesinde Uygur Budizmi üzerine bilgilerin gün yüzüne çıkmasıdır. Başta Julius Klaproth ve Stanislas Julien olmak üzere, birçok araştırmacı tarafından yapılan incelemeler neticesinde Budist metinlerin kadim Uygur diline çevrildikleri, özellikle de Britanya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Japonya, İsveç ve Rusya'dan gelen ekiplerin çalışmaları sonucunda Uygurlara ait birçok Budist el yazması ve sanat eseri ele geçirilmiştir. Bu doğrultuda, Radloff, Malov ve Müller gibi bilim adamları, Budist Uygurlara ait dinî külliyatı anlama çabaları içerisine girmiştir (s. 2). Genel bir giriş niteliğini taşıyan bu bilgilerden hareketle, Elverskog çalışmasının üç kaygıyla şekillendiğinden bahsetmektedir. Elverskog'un dikkatini ilkin Budizm'in ve İslam'ın yan yana gelmesinin Uygur tarihine olan etkileri çekmiştir. Bu doğrultuda yazar, dünya üzerindeki çoğu halkın siyasî ve kültürel vs. gibi bir dizi faktörün etkisiyle yeni bir dini benimsediklerini ifade ederek bu durumun Uygurlarda da benzer süreçlerle kendini gösterdiğinden bahsetmektedir. (s. 3) Burada, yazar tarafından vurgulanan aslında yaşanan bölgenin stratejik önemi hususudur. Nitekim

tarihî bilgilerimiz göz önüne alındığında, akla Asya’da hâkim güç durumdaki Çin gelmektedir. Çin’e karşı yapılacak direniş ve üstünlük yaşanan coğrafya açısından prestij durumdaki dinleri benimsemekten geçmektedir. Bu doğrultuda, Uygurlar ilkin Manihaizm’i benimsemiş, devamında Budizm’e geçerek Çin’e karşı direnç göstermişlerdir. Bu doğrultuda yazar, Budist olmanın ne anlama geldiğini hedefleyerek ikinci tematik kaygısını ortaya koymaktadır. Elverskog, bu tematik kaygıdan hareketle Budizm’i siyaset, ekonomi ve gündelik yaşam temelinde ele alıp Budist Uygurların bir hukuk sistemine sahip olup olmadığına, hangi zaman birimini kullandıklarına, geçimlerini ne ile elde ettiklerine değinip ‘Budist Olmak’ın hangi anlamlara ele geldiğine değinmiştir (s. 3-4). Yazar tarafından ‘kaygı’ olarak nitelendirilen aslında her biri çalışmanın amacını oluşturan bu tematik sorulardan sonuncusu, tüm çıplaklığıyla Uygur Budizmi’ni ortaya koymadır. Yazara göre, Uygurlar Asya tarihini şekillendirmeleri yanında Budizm’e inanıyor; başta Çin ve Tibet olmak üzere, birçok ülke ile temas hâlinde olup ilgili kültürleri birbirine bağlıyordu (s. 4). Bu doğrultuda, yazar tarafından zikredilen bu üç tema, Uygur Budizmi’nin oluşumu, gelişimi ve İslam dine geçişle yok oluşu üzerine değerlendirmeleri bünyesinde barındırmaktadır.

Çalışmanın Birinci Bölümü, ‘Budist Olmak’ (s. 5-39) başlığından oluşmaktadır. İlgili başlık, “Bir insan neden Budist olur? Bir medeniyet yeni bir dini neden benimser?” sorularıyla başlamaktadır. Siyasî, ekonomik ve kültürel faktörlerin devreye girdiği bir ortamda din değişiklikleri çoğu medeniyet için doğal bir süreçtir. Bu sorulardan hareketle, Elverskog, alt başlıklar belirleyerek konuya dair önem ve ilgiyi canlı tutmaktadır. İlgili bölümde, şu alt başlıklar vardır:

Budist Uygur Krallığının Sağlamlaştırılması (s. 6)

Budizm’in Kademeli Olarak Benimsenmesi (s. 17)

Uygurlar, Karahanlı Tehdidine Karşı Savunma Olarak Budizm’e mi Geçiş Yaptı? (s. 20)

Uygurlar Manihaizm’i Neden Geri Çevirdi? (s. 24)

Asya Geneline Budizm’e Dönüş (s. 27)

Verilen alt başlıklarda görüldüğü üzere, Uygurlarda Budizm birçok faktörün özellikle de siyasî, ekonomik ve dinî etkenlerin şekillendirdiği uzun bir

süreci yansıtmaktadır. Bu bölüme genel olarak bakıldığında, Uygurların Budizm ile ilk temasları, Manihaizm'i geride bırakarak Budizm'i tercih edişleri, Manihaizm'in yönetici sınıfına yönelik çabalarından ileri gelen son çırpınışlarına rağmen Budizm'in Uygurlar arasında önlenemez yükselişi, bu yükselişle paralel olarak Batı Uygur Hanedanlığının siyasî ve kültürel olarak güçlenip Dunhuang bölgesinin kontrolünü ele geçirmesi anlatılmaktadır.

Çalışmanın İkinci Bölümü, 'Budist Politika' (s. 40-65) başlığından oluşmaktadır. Bu bölüm, Max Weber'in *The Religion of India* adlı eserinden alıntılanan "Budizm'in herhangi bir 'toplumsal' hareketle bağı yoktur ve (bu hareketle) paralel de yürümemiş; hiçbir 'sosyal-politik hedef' oluşturmamıştır." (s. 40) sözleriyle başlamaktadır. Elverskog'a göre, Weber her ne kadar Erken Budizm'i siyasi bir başarısızlık olarak nitelendirse de, Budizm tarih boyunca özellikle de Doğu Asya'da her zaman siyasî iktidara sıkı sıkıya bağlı olmuştur. Buddha'nın kutsal emanetlerinin eski Hindistan'ın sekiz hükümdarı arasında paylaşılmasından Budist hükümdar Aşoka'nın efsanelerine kadar, erken dönem Budistlerinin Dharma'ya dair uygulamalardaki başarısının siyasi otoriteyle yakın ilişkilerde bulunmalarından kaynaklandığı barizdir. Çünkü Budist öğretisi olarak tanımlanan Dharma, halk üzerinde siyasi gücü sürdürmek için kullanılabilecek en önemli manevi etmendir. Bu etmenin başarıyla kullanımı Budizm'in Doğu Asya'nın tamamına yayılmasından anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda yazara göre, Uygur hükümdarları yayılcı Budist Tangut devletinin baskısını kırıp kendi güvenliklerini sağlama adına Budizm'i tercih etmişlerdir (s. 40). İlgili bölüm, önceki kısımlarda olduğu gibi konuyla bağlantılı çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır.

Devletin Ötesinde Budizm (s. 41)

Buddha Maitreya (s. 50)

Budist Olmamının Önemi (s. 56)

Farklı Bir Budist Ülkesi (s. 59)

Verilen başlıklar göz önüne alındığında bu bölümün genel olarak Uygurların Dharma ve onun edebî mirasıyla olan ilgisinin 'elit' sınıf düzeyinde gerçekleştiği, Uygurların Budizm üzerindeki siyasî kontrol eksikliğini devlet gücü olarak değil de farklı bir tarzda geliştirmesine değinilmektedir (s. 65). Ancak Uygurlar için asıl önem arz eden durum, sadece düşman güçlerin

tehditleri ya da gerçek dünyanın kötülükleri değil, Dharma'nın sonu ve Geleceğin Buddhası niteliğindeki Maitreya'nın varlığı üzerine geliştirilen varoluşsal kaygılardır (s. 50). Bu kaygı neticesinde Budist Uygurlarda Maitreya kültü doğmuş, buna paralel şekilde ortaya konan yazılı ve görsel ürünlerle 'kurtuluş' motifi oluşturulmuştur.

Çalışmanın Üçüncü Bölümü, 'Budist Ekonomi' (s. 66-91) adını taşımaktadır. İlgili bölüm, *Anguttara Nikāya*'dan alıntılanan pasajla başlar. Bu bölümde, Uygurların Buddha dinine geçişinin sadece soylu sınıftan halka doğru olmadığı, özellikle soylu sınıfın ve tüccarların Budizm'in benimsenmesine öncelik ederek Uygur devletine zenginlik ve statü getirdikleri ifade edilmektedir. (s. 66) 'Budist Ekonomi' başlığı, önceki kısımlarda olduğu gibi çeşitli alt başlıklardan oluşarak Budizm'in Uygurlara getirdiği maddi refaha vurgu yapmaktadır.

Budizm ve Zenginlik (s. 66)

Avrasya Ticareti (s. 75)

Manastır Ekonomisi (s. 83)

İlgili bölümde yer alan başlıklara bakıldığında, öncelikle Dharma'nın maddî zenginlik yaratmada meşru olduğu, Buddha'nın öğretilerinin Uygurlar da dâhil olmak üzere Asya'daki tüccar sınıflarında yankı bulduğu, Uygurcaya tercüme edilen en eski Budist metinlerden bazılarının tüccarların korunmasını içerdiği ve yazılan birçok Uygur Budist metnin zenginlik vaat ettiği görülmektedir (s. 74). Ayrıca, 'Manastır Ekonomisi'ne bakıldığında, rahiplerin açgözlü olmadıkları, sahip oldukları servetlerini Dharma'yı teşvik etmek ve sürdürmekle birlikte, halka yardım etmek için kullandıkları da bilinmektedir (s. 91).

Çalışmanın Dördüncü Bölümü 'Uygur Budizmi' (s. 92-134) adını taşımaktadır. İlgili bölüm, Hong Hao'nun 1150 tarihli 'Songmo Üzerine Notlar' adlı eserinden alıntılanan pasajla başlar. 松漠紀聞 *Songmo jiwēn* olarak bilinen 'Songmo Raporu', Mançurya'nın Songmo bölgesinin ele alındığı bir metindir.¹ Hong Hao'nun yaşadığı dönemde Uygurlar, Budizm'e büyük bir istekle inanıyorlardı. Songmo Raporu'na göre, Uygurların alçıdan yapılmış Buddha heykelinin yanı sıra bir tapınakları da söz konusuydu. Onlar, her ayinde bir

¹ www.chinaknowledge.de/Literature/Historiography/songmojiwen.html.

koyun kurban edip içki içmekteydi. Uygurlar, parmaklarını koyunun kanına batırıp Buddha'nın dudaklarına sürüp Buddha'nın ayağını kaldırıp ona feryat etmekteydi. Onlar, bu uygulamayı 'gizli ibadet' olarak adlandırıp tören kıyafetleri giyer ve Hint dilinde ilahiler söylemekteydi (s. 92). Uygur Budizmi'nin XII. yüzyıldaki görünümünü yansıtan bu ifadeler, Uygurlarda Budizm'in sahip olduğu değeri göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bölüm, çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır.

Farklı Bir Budizm (s. 93)

Maddi Budizm (s. 106)

Uygur Budizmi'nin Altın Çağı (s. 119)

Türk Budizmi'nin üç alt başlıkla ele alındığı bu bölümde, Uygur Budizmi'ni tam olarak anlayabilme adına her başlığın içerisine kısaca bakmakta fayda vardır. 'Farklı Bir Budizm' (s. 93) isimli alt başlıkta öncelikle Uygurlar ile Song Hanedanlığı ve Tangutlar arasında sürdürülen Budist ilişkiler doğrultusunda Uygurların Kuzey Song Tiantai Budist uygulamasını benimsediği söylenmektedir (s. 104). Elverkog, ilgili bölümde Uygur Budizmi'nin ilk üç yüz yılına ait kayıtlar elde olsa da Uygur rahiplerinin manastırlarda hangi *vinaya*'yı kullandıklarının bilinmediğini, keşişlerin felsefi tartışmalarının günümüze gel(e)mediğini ifade eder. Son olarak araştırmacı, Uygur Budizmi'nin kronolojik olarak Erken Tohar Nikāya Budizmi, Çin Mahāyāna Budizmi ve İslam'dan önceki Tantrik Budizm aşamalarını öne çıkarmaktadır (s. 94, 95). 'Maddi Budizm' (s. 106) adlı alt başlıkta ise, Uygur Budizmi'nin etkisinde kaldığı Çin Budizmi doğrultusunda Budist kültürde kendini gösteren görsel sanat unsurları üzerine değerlendirmeler söz konusudur. Yazar, bu bölümün temel amacını ilgili başlıkta ortaya koymaktadır. Elverskog, Uygurlar arasındaki günlük Budist uygulamaları derinlemesine anlayabilmek için, metin ve doktrinin yanı sıra, Budist uygulamaların bir parçası olarak üretilen nesnelere (tapınak, heykel, vs.) odaklanmak gerektiğini ifade ederek (s. 106) Uygurlarda yansımaları görülen Çin Budizmi ve ürünlerine çeşitli görseller yoluyla değinmektedir. İlgili alt başlığın son bölümü, 'Uygur Budizmi'nin Altın Çağı' (s. 119) adlı kısımdır. İlgili bölüm, Moğolların Tibet Budizmi'ni benimsemesiyle Uygurlarda etkisini gösteren Tantrik etkileri yansıtmaktadır. Tibet etkili Uygur Budizmi, Budizm'in orijinal kaynaklarına yönelme, dinî terimleri Soğdca ya da Toharca olmadan doğrudan Sanskritçeden alma, blok baskı tekniğini kullanma gibi yenilikler

yönünden Uygur Budizmi'nin zirve dönemidir. Literatürde *Tantrik Uygur Budizmi* ve *Tantrik Türk Budizmi* adlandırmalarına sahip Tibet tesirindeki Uygur Budizmi, Moğol hâkimiyeti altındaki Uygurların yeni bir Budist gelenek içerisinde oluşan yaklaşık 200 yıllık dinî kültürdür. Elverskog, bu alt başlıkta öncelikle Tibet Budizmi'nin Uygurlarda gelişimine yer verip devamında bu dönemde ortaya konan Çince, Tibetçe ve Sanskritçe eserlere değinmektedir. Yazara göre, Uygur Budizmi, Moğollar Tibet Budizmi'ne yöneldiğinde değişmişti. Aslında Moğolların Tantrik Budizm ile ilişkisi, Tangutlarla olan ilişkileri ve sonunda Tangut ülkesini fethetmeleriyle başlamıştı. Tangut sarayındaki Tantrik ustaların gazaplı tanrı Mahākāla ile ilgili savaş büyüsunü kullanarak Moğolları başarılı bir şekilde geri püskürtmesi Moğolları derinden etkilemiş ve sonunda Mahākāla'yı koruyucu tanrıları olarak benimsemelerine sebep olmuştur. Moğollar, Mahākāla'nın savaş büyüsunü Asya'daki birçok askeri seferde kullanarak başarılar elde etmiştir (s. 123). Moğollarca önemli bir yere sahip olan Budist ilah Mahākāla, dolaylı da olsa Türk Budizmi'ni yeni bir eksene kaydıran mitolojik faktördür. İlgili bölüm tanıklığında, Tibet etkili Budizm'in Uygurlardaki yansımalarından biri de, Tibet dinî kültürü ve Tibetçenin etkisidir. Bu doğrultuda, *Guruyoga*, *Śrīcakrasāmvara*, *Tārā-Ekavimśatistotra* gibi metinler yanında, *Avalokiteśvara*, *Manjuśrī* ve *Vajrapāṇi* gibi Budist ilahlara odaklanan öğretici metinleri Tibetçeden Eski Uygurcaya çevrildi (s. 125, 127). Moğol dönemi Tibet Budizmi'nin önemli gelişmelerinden biri de, Yuan Hanedanı Kubilay Han'ın Budist bir kanon oluşturmasıdır. Elverskog'a göre, 1280 yılının ortalarında Kubilay Han meşruiyetini güçlendirme adına Çin Budist kanonun yeni ve revize edilmiş bir kataloğunu oluşturmak istedi. Bu amaçla, Çince, Sanskritçe, Tangut, Tibetçe, Uygurca gibi mevcut dillerdeki Budist metinleri incelemek ve şimdiye kadarki en kapsamlı Budist kanonu derlemek için yedisi Uygur Türkü olmak üzere yirmi dokuz bilim adamından oluşan bir ekip kurdu. Bu ekip, 1.440 metinden oluşan bir katalog çıkardı. Bu proje karşısında, Uygurların Budist edebiyatına olan ilgisi daha da arttı. Sonunda Uygurlarda yalnızca Dharma'ya yönelik serbest yaklaşımlarından uzak daha Ortodoks bir Budist gelenek ortaya çıkmıştır. Bu ortodoksluk Erken Budizm'in tüm öğretilerini bünyesinde barındıran 5 Çince *āgamanın* tamamının Yuan Hanedanlığı döneminde Uygur diline tercüme edilmesiyle görülmektedir (s. 127-129).

Çalışmanın Beşinci Bölümü, 'İslam'a Geçiş: Müslüman Olmak' (s. 135-169) adlı başlıktan oluşmaktadır. İlgili bölüm, Budist Uygur şairinin "(Dharma) değerli eylemlerin gücündedir, eski ustaların bu sözleriyle, önceki iyiliklerin karşılığı olarak Müslüman Taciklerin işi olsa bile" şiiriyle başlamaktadır. Bu bölüm, genel olarak hem Çin hem de Orta Asya'daki büyük jeopolitik değişimlerle Uygur Budistlerinin Orta Asyalı Müslümanlarla etkileşime geçmesini, Dharma'yı terk edip Müslüman olmalarını, Moğolların 1345'te İslam'ı seçmelerine rağmen çok az da olsa Uygurların Budist kalmalarını ele almaktadır (s. 135-136). İlgili bölüm, önceki kısımlarda olduğu gibi çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır.

Moğol Avrasyası'nda Budistler ve Müslümanlar (s. 136)

Moğol İç Savaşları (s.143)

İslam'a Giden Uzun ve Yavaş Yol (s. 154)

Çeşitli alt başlıklardan oluşan ilgili bölüm, İslam dininin Budist Uygurlarda gösterdiği etkiyi kademe kademe yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Zikredilen alt başlıklara bakıldığında, 'Moğol Avrasya'sında Budistler ve Müslümanlar' (s. 136) adlı bölümde başta İslamî kaynaklar olmak üzere çeşitli kaynaklar aracılığıyla Orta Asya'daki İslamî etki ortaya konmaktadır. İlgili bölümde, Fars kaynaklarında anlatılan Budist uygulamaların birçoğunun *Guanyin*, *Amitābha* vs. aslında Uygurlardan geldiği, bunların Uygur Budizmi'nin bir parçası olduğu ifade edilerek İlhanlı Budizmi'nin şekillenmesinde Uygurların rolü ve bunun Müslüman dünyası üzerindeki etkisi anlatılmaktadır (s. 143). 'Moğol İç Savaşları' (s. 143) başlıklı bölümde, kapsamlı bir tarih anlatımı söz konusudur. İlgili bölüm, XIII.-XVIII. yüzyılları kapsayan bir süreci içermektedir. XIII. yüzyıl Orta Asya'sında İran'daki Budist Uygurlar Müslüman dünyasını etkilerken anavatanları acımasız Moğol iç savaşında cephe hâline gelmişti. Moğol imparatorluğu genellikle 'tarihteki dünyanın en büyük kara imparatorluğu' olarak tanımlansa da hiçbir zaman 'birleşik' bir imparatorluk olmamıştır. Moğol efsanesine göre, Cengiz Han dünyayı fethettikten sonra, 'Dört Ulus' adıyla imparatorluğunu dört oğlu arasında paylaştırmıştı. Aslında Moğol imparatorluğu, Cengiz Han'ın halefleri özellikle Ögeday ve Möngke tarafından yürütülen fetih seferleri sırasında oluşmuştu. Bunların ardından Dört Ulus' fikri uygulamaya konuldu ve 'Küçük Ulus'un üç hükümdarının (Çağataylılar, İlhanlılar ve Altın Orda) bir araya gelmesi fikri hayata geçirildi (s. 143-145). Özellikle İlhanlılar ile Altın Orda arasında patlak veren çatışma, Moğol

imparatorluğunun tamamen ayrı varlıklara bölünmesinin ilk kıvılcımıydı. Bu durum, Moğollar içindeki veraset mücadelesine dayanmaktaydı (s. 145-146). Moğollar arasında yaşanan çatışmanın Yuan hâkimiyeti altındaki Uygurlara etkisine bakıldığında, Uygur ülkesinin yıkıldığı görülmektedir. Uygurlar, Yuan Hanedanlığından ayrılmasına rağmen, iki ulus arasında ticari ilişkilerin devam ettiği görülmektedir. Moğol hakanlarından Kebek Han, onlarca yıl süren iç savaş sırasında harap olan Uygur ülkesinin tarım ve kentsel yaşamını yeniden canlandırmaya çalışarak ekonomik yükselişe katkı sağlamıştır (s. 150). Çeşitli görseller aracılığıyla ifade edilen yoğun tarih bilgilerinden sonra, ilgili başlığın sonuç bölümüne bakıldığında tüm siyasî kargaşaya rağmen Budizm'in ayakta kaldığı, Tuğluk Temür'ün 1354'te tahta geçmesiyle Uygurların artık İslam dinine geçiş yaptığı anlaşılmaktadır (s. 154). İlgili bölümün son alt başlığı, 'İslam'a Giden Uzun ve Yavaş Yol' başlığını taşır (s. 154). Bu başlıkta, önceki bölümlerde olduğu gibi yoğun bir tarih bilgisine sahiptir. Tarihî bilgilere çok fazla girmeden ilgili başlıkta ifade edilenlere bakıldığında, din değiştiren bir halkta yeni dinin gelişiminin yavaş ve uzun olduğu söylendiği görülmektedir. Uygurlar da benzer şekilde uzun bir sürecin sonunda Müslüman oldular. Görünüşte yöneticileri olan Moğollar, XIV. yüzyılın ortalarında İslam'ı seçmiş olsalar da, Uygurlar asırlar boyu Budist olmayı sürdürdüler. Bu durum, Gansu'daki Suzhou yakınlarındaki bir Budist manastırda bulunan, 1687 ve 1688 tarihli Uygur harfli *Altun Yaruk* yazmalarından anlaşılmaktadır (s. 154-155). 1430'lara gelindiğinde Turfan şehri artık Müslüman olmaya başlamıştı. 1450'lerde Hami'den geçen Çinli elçiler bölgenin 'camilerle dolu' olduğunu kaydedip Müslümanların bu ilerleyişine karşı bazı Uygur Budistlerinin Çin'e sığındığını ifade etmektedir. Verilen kısa bilgilerden hareketle, çalışmanın Beşinci Bölümü niteliğindeki 'İslam'a Geçiş; Müslüman Olmak' başlığı, yoğun tarihî bilgilere rağmen Uygurlarda kendini gösteren İslamî etkiyi bakımından önemlidir.

Beş iskelet bölümden oluşan eserin 'Sonuç' (s. 170-174) bölümü, önceki anlatılarda olduğu gibi metinler arası ilişkiye sahip tarihî bir eserden yapılan alıntıyla başlar. Buğra Han Efsanesi'nden alıntılanan "*Cenâb-ı Hak, onun ruhunu temizleyip günahlarından arındırarak Sultan Satuk Buğra Gâzî'nin her türlü sapkınlığın ortadan kaldırıcısı olmasını buyurdu. Peygamber'in şeriatını aydınlatacak kişinin Sultan olmasını emretti. İman ışıklarını görünür kılan, bütün kâfirleri ve münafıkları*

öldüren O'dur." sözleri, artık Orta Asya'da bir güç hâline gelen İslam dininin etkisini yansıtmaktadır (s. 170). Elverskog, ilgili alıntıdan sonra Uygurlarda Budizm'in ne zaman sona erdiğinin bilinmediğini, önceki bölümde belirtildiği üzere, Uygurlarda Budizm'in XVII. yüzyıla kadar gelişmeye devam ettiğini söylemektedir (s. 170). Sonuç olarak Uygur Budizmi'nin tarihî yalnızca çağdaş Uygur bağımsızlık hareketinin çıkarlarına hizmet etmekle kalmayıp aynı zamanda Budist olmanın ne anlama geldiğini değil, Budizm ile İslam'ın buluşmasını nasıl kavramsallaştırdığımızı da yeniden düşünmeye zorlamaktadır (s. 174). Verilen bilgiler göz önüne alındığında, Uygurların Budizm'i benimseyerek Asya tarihine yön verdikleri, İslam ile birlikte asırların verdiği Budist kimlikten sıyrılmada zorluklar yaşadığı söylenmektedir.

'Sonuç' Bölümü de dâhil olmak üzere çalışmanın iskeletinin ele alındığı yazıda, ilgili eserin diğer kısımlarına bakıldığında, karşımıza 'Notlar' (s. 175-227) bölümü çıkmaktadır. İlgili başlıkta çalışmanın birinci bölümünden beşinci bölümüne ağırlıklı olarak zikredilen çalışmaların künyesi yer almaktadır.

Çalışmanın 'Kaynakça' (s. 229-265) bölümünde eserde kullanılan kaynaklar alfabetik olarak dizilmiştir. Yazar, konuyla alakalı çoğu kaynağa giderek kapsamlı bir bibliyografya ortaya koymuştur. Eserin 'Dizin' (s. 267-278) bölümü, başta özel isimler olmak üzere önem arz eden çeşitli Budist ve İslamî terimleri ele almaktadır.

Sonuç olarak şimdiye kadar literatürde bütüncül bir şekilde ele alınmamış Uygur Budizmi'ni hem dinî hem de tarihî ve kültürel yönden kapsamlı bir şekilde ele alan yazarı tebrik eder, eserin Uyguristik sahasına yeni bir soluk getirmesini temenni ederiz.

Kaynakça

Elverskog, J. (1997). *Uygur Buddhist Literature*. Belgium: Brepols Publishers.

Elverskog, J. (2024). *A History of Uyghur Buddhism*. New York: Columbia University Press.